

Record i exemple de Rafael Patxot i Jubert

Joaquim Maluquer Sostres

Vaig tenir la fortuna de conèixer i de tractar Rafael Patxot en el seu exili ginebrí. Ben pocs de la meva generació han tingut aquesta avinentesa, perquè llavors —era la segona meitat dels anys cinquanta— feia uns vint anys que havia hagut de fugir d’una Catalunya doblement martiritzada per l’aixecament militar i la revolta anarquista.

La circumstància que permeté de relacionar-m’hi foren els estudis del doctorat en sociologia a la Universitat de Ginebra, que cursava gràcies a una beca que ell mateix va facilitar-me. El Patxot que rebia tan amablement un estudiant era aquell “vellard auster, de figura dreta, coronada d’una cabellera blanca i ben retallada” que “s’assemblava més a un lord anglès que a un ancià de les nostres latituds”, com va descriure’l Ramon Sugranyes de Franch. I en el decurs de les visites que li feia em parlava de les qüestions del seu màxim interès: Catalunya, l’Església, la cultura, la justícia, la integritat, els seus avantpassats...

Si explicito aquests fets personals és per justificar la meva gratitud i fer entendre dues coses: que l’exposició que segueix no és, tan sols, producte o síntesi purament intel·lectual d’unes lectures, sinó que, a la base, s’hi troba la calidesa d’unes vivències que la memòria ha mantingut ben fresques; i, també, per deixar ben clar que quan parlo de Rafael Patxot em considero objectiu, però gens ni mica neutral.

Com és freqüent, vida i obra s'entrellacen estretament en la biografia de molts personatges. Aquest fou el cas de Rafael Patxot i, per això, ens hi referirem conjuntament.

Nasqué a Sant Feliu de Guíxols el 8 de maig de 1872, al si d'una família principal, tant per la posició econòmica com per la social. Era el Sant Feliu de l'època florent de la producció de taps de suro, i els Patxot en fabricaven per a ampolles de xampany. L'avi, Rafael Patxot i Ferrer, de qui deien que era “nat per a manar”, fou alcalde gairebé vitalici de la vila. I el pare, Eusebi Patxot i Llagustera, sensible i ànima d'artista, un pianista notable. Encara es pot esmentar l'escriptor Ferran Patxot i Ferrer —cosí del nostre alcalde—, escriptor romàntic en castellà, que obtingué una notable popularitat en el seu temps.

Una infància vora el mar. Estudis a Barcelona primer, i després a París, ampliat a l'Anglaterra eduardiana (Londres i Cambridge). Però la mort prematura de la mare, seguida de la necessitat de rellevar el pare en la direcció de l'empresa familiar, li va interrompre la formació científica, que fou la seva vocació veritable. Aquest fet va deixar-li una frustració que, molts anys més tard, resumia en la frase: “Malaguanyada vida!” Però, tot i això, Anglaterra va marcar-lo per sempre més. Concretament Herbert Spencer en l'aspecte ideològic, amb la seva defensa de la llibertat i de la personalitat humanes i el rebuig de l'abús del poder de l'estat. Retinguem aquesta dada.

Va casar-se als vint-i-dos anys amb la seva parenta Lluïsa Rabell i Cibils, filla d'una família amb caràcter i fortuna considerables. El matrimoni, que durà setanta anys, va tenir tres filles, dues —Montserrat i Maria— traspassades en plena joventut, i Concepció —que els donà quatre néts— també premorí als seus pares! Aquesta tragèdia, com veurem més endavant, els va marcar la vida.

Atès que la fortuna familiar ho permetia, l'any 1896 Rafael Patxot s'obsequià amb un observatori astronòmic instal·lat a Sant Feliu i, així, realitzà en part el seu somni, encara que, com va escriure, “no fos més que com a penyora de gratitud devers els estudis que m'havien absorbit la joventut, deslliurant-la de volar ran de terra”.

No entraré en detalls sobre aquest observatori i els treballs que el jove Rafael hi duia a terme. Però sí que cal destacar un fet important, com fou la gradual transferència del seu

interès per l'astronomia a la meteorologia. Recordem *Meteorologia catalana* (1908), *La pluviometria catalana* (1912), el *Segon estudi de la pluja a Sant Feliu de Guíxols* (1923) i la *Contribució a l'estudi dels corrents atmosfèrics mitgers* (1923).

Respecte de l'aportació de Rafael Patxot a la ciència del clima, de la qual fou reconegut pioner a Catalunya, juntament amb el Dr. Fontserè, cal recordar que el 1929 va sufragar la publicació de l'*Atlas général des nuages*, en una edició en alemany, anglès i francès, a la qual afegí el text català, com a homenatge patriòtic al nostre país, amb gran indignació del Servicio Meteorológico espanyol. Aquest incident, Patxot va qualificar-lo de “separatisme dels núvols”.

L'any 1900 va produir-se un gir transcendent en la vida del científic i futur mecenes, com fou la realització del negoci taper i el trasllat familiar a Barcelona. Les tensions socials a Sant Feliu i la col·laboració amb el seu sogre, dedicat a l'exportació a l'Amèrica del Sud, foren, sens dubte, factors determinants en la decisió.

El fet d'establir-se a Barcelona, al marge d'alguns altres aspectes, desvinculava Patxot del seu observatori, que hagué de plegar. I diposità el material utilitzat per a la meteorologia al Servei Meteorològic de Catalunya, i de l'astronòmic —en què es destacava un telescopi equatorial—, en féu present a la Societat Astronòmica de Barcelona. Però viure a Barcelona també li facilità els contactes amb l'actiu grup d'intel·lectuals que orientava la vida cultural catalana. Podem aventurar que, en bona mesura, fou així com Patxot arrodoní la seva formació.

A la Barcelona de principi del segle XX, el modernisme dominava el món cultural i “L'Avenç” —impremta, editorial, llibreria, seu de la penya capdavantera de la recuperació nacional i de la modernitat— en fou el nucli emblemàtic. Rafael Patxot s'integrà plenament a “L'Avenç” i al moviment modernista. I tenim proves que es relacionà amb personalitats tals com Mn. Frederic Clascar, Pompeu Fabra, Joan Maragall, Mn. Antoni Alcover, Mn. Norbert Font i Sagué, Dr. Martí i Julià, Eugeni d'Ors i Pere Coromines.

És en aquest ambient que Rafael Patxot exercí una activitat literària que, en general, ha passat desapercebuda, però que ratifica allò que apuntàvem de la pregona influència del modernisme que rebé aquells anys.

Així, entre 1903 i 1910 traduí per a la “Biblioteca Popular de l’Avenç” obres de C. Flammarion, X. de Maistre, Lord Avebury i un recull de textos dels millors escriptors nord-americans.

A més, col·laborà a la “Il·lustració Catalana” amb temes de divulgació astronòmica, de meteorologia i excursionisme, amb un total de trenta-un articles en el període assenyalat. I afegim-hi, encara, una mostra de sensibilitat i tendresa, com fou la traducció del conte fantàstic de J. F. Campbell, *La batalla dels aucells*, publicat a “La Rondalla del Dijous”.

L’EXERCICI DEL MECENATGE

L’any 1912 finà el senyor Rabell, sogre de Rafael Patxot. I, possiblement, fou aleshores que tingué la plena llibertat de dedicar-se a les obres que més atreien el seu esperit.

L’exercici del mecenatge caracteritzarà, d’ara en endavant, la personalitat de Rafael Patxot. Les primeres passes en aquest terreny, que Josep Iglésies qualifica d’aprenentatge de mecenes, es plasmaran en les anomenades “Fundacions familiars de recordança”: la Fundació Montserrat Patxot i Rabell, els Concursos Musicals Eusebi Patxot i Llagustera, la Fundació Clara Jubert de Patxot, els Concursos Rafael Patxot i Ferrer i la Fundació Maria Patxot i Rabell.

Assenyallem, per a valorar els Concursos Rafael Patxot i Ferrer, que entre els autors d’obres guardonades trobem els noms de Ferran Soldevila, Constantí Marinescu i Josep A. Vandellós i Solà, entre alguns altres.

Els primers anys vint del segle XX foren particularment fecunds en iniciatives culturals, sorgides de la imaginació creativa i de la voluntat de fer pròpies de Rafael Patxot. Fins i tot hi afegiríem que sovint no és fàcil d’orientar-se enmig de les variades aportacions que promou en el domini de la cultura. Per exemple, a les “Fundacions familiars de recordança” cal sumar-hi les *Memòries Patxot*, la Medalla d’Or del Centre Excursionista de Catalunya, la crucial Fundació Concepció Rabell i Cibils —que mereix un punt a part—, i força iniciatives més.

Exposem-ho succintament per aquest mateix ordre.

Les *Memòries Patxot* foren instituïdes pel nostre mecenes l’any 1922 per premiar treballs de ciències fisico-matemàtiques, que es publicaven a les esmentades *Memòries*. Aquesta faceta de Rafael Patxot, com va escriure Alexandre Galí, devia satisfer la profunda

vocació científica de la seva joventut. Es guardonaren aportacions a la geologia i a la meteorologia catalanes, com també un estudi de J. Millàs i Vallicrosa sobre la història de les idees físiques i matemàtiques a Catalunya.

Una altra contribució del mecenes, certament original, fou la Medalla d'Or del Centre Excursionista de Catalunya. S'atorgaren tretze medalles, fins que el conflicte civil de 1936-1939 ho interrompé. Entre els noms dels guanyadors recordem Cèsar A. Torras, Rossend Serra i Pagès, Francesc Matheu, Francesca Bonnemaïson, Dom Bonaventura Ubach, Eduard Toda, Jaume Massó i Torrents... Subratllem que la concessió de la Medalla d'Or anava precedida d'un parlament, d'ofrena i justificació, del donant, que l'anomenà el "Sermó de la Medalla".

Una fita cabdal en la carrera de mecenes de Rafael Patxot fou la constitució de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, iniciada el 1919 amb capital de l'herència de la seva cunyada Concepció Rabell i Cibils, de la qual fou marmessor. L'ampliació de la seva gran obra de mecenatge, que va permetre, es concretà en la preservació d'un valuósíssim patrimoni de la nostra cultura popular, materialitzat en l'estudi de la masia catalana i el recull —i salvaguarda— del cançoner tradicional.

L'estudi de la masia catalana partia d'una perspectiva global, sociològica, jurídica, geogràfica, històrica, econòmica, arquitectònica, de costums, d'indumentària. Aquest ingent material, un cop aplegat, ordenat i interpretat, s'havia de publicar en una sèrie de volums que comprendrien fotografies, croquis, planells, etc. Com succeí en tants altres projectes, la guerra de 1936-1939 va interrompre'l per sempre més.

Ara, la documentació reunida, d'un valor inestimable, com sigui que reflecteix un món en bona part desaparegut, es conserva al Centre Excursionista de Catalunya, gràcies a Núria Carreras Patxot, la néta gran del mecenes. Llàstima que no es publiqui o, almenys, que no s'aprofiti per a estudis sobre alguns aspectes.

L'altra gran obra de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, així mateix del tot irrepetible, l'Obra del Cançoner Popular, ha conegut, per fortuna, una sort ben diferent. Talment com en el cas de l'estudi de la masia catalana, la documentació recollida per les "missions" —integrades per un redactor i un musicòleg que recorrien els Països Catalans— va sobreviure, a través de diverses peripècies, al conflicte bèl·lic i a la incidentada postguerra. I ara té la garantia de Montserrat, que no solament en custodia el fons, sinó que la fa assequible als estudiosos i en publica els materials. El nostre

reconeixement als hereus de Rafael Patxot, que van donar el fons al monestir, i al pare Josep Massot i Muntaner, l'esforçat editor.

Tant l'estudi de la masia catalana com el cançoner marquen una inflexió en la manera d'exercir el mecenatge de Rafael Patxot: en lloc de fixar un tema i premiar el millor treball presentat, organitza una recerca i ell mateix, almenys en el cas del Cançoner, segueix els treballs des d'un despatx situat a les oficines de l'organització.

Entre les altres realitzacions de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, esmentem:

El Premi als Jocs Florals que guardonava el millor llibre de prosa literària —exclosa la novel·la i el teatre— publicat els dos darrers anys de la convocatòria.

Premis musicals, administrats per l'Orfeó Català, per a compositors fills de terres catalanes.

La publicació de les nostres cròniques nacionals, dirigida per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC).

L'ajut a la Reial Acadèmia de Bones Lletres per a publicar *en català* les seves memòries, entre les quals es destaca la titulada *Sobiranes de Catalunya*.

I, finalment, la Fundació Concepció Rabell i Cibils subvencionà estudis meteorològics.

LA REACCIÓ A LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA

La dictadura del general Primo de Rivera (1923) esperonà, més encara, el mecenatge de Rafael Patxot, i va motivar un canvi qualitatiu d'escala. Un home com ell, d'un civisme intransigent i d'un sentiment nacional integral, les mesures repressores contra la llengua i la cultura catalanes el van empènyer a posar el seu esforç personal i la seva fortuna al servei del país.

Les principals manifestacions d'aquesta reacció patxotiana foren el suport a l'Institut d'Estudis Catalans, l'acció internacional com a resposta a la dictadura i la reorganització de les seves nombroses activitats aplegades, a partir d'ara, en l'anomenada Institució Patxot.

L'acció internacional tingué dues manifestacions. En el terreny científic, l'esmentada edició de l'*Atlas internacional dels núvols* i el manteniment de la presència catalana al Comité International de Météorologie. I, en el parapolític, l'important Concurs de l'Haia,

a través del qual el mecenes volia que “Catalunya donés, des del camp internacional, una resposta a la Dictadura militar”. Dotat amb mil lliures esterlines i a l’empara del Tribunal Permanent de Justícia Internacional de l’Haia, premiava un estudi sobre les influències del dret internacional en el dret públic interior.

Una curiosa iniciativa d’aquest període és la d’aplegar les llegendes del país en un corpus anomenat *Llegendari català*, que tingué uns notables resultats gràcies a la participació de destacats folkloristes.

També va coadjuvar a la benemèrita Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana i a la Societat d’Estudis Occitans.

Encara hauríem d’afegir les notabilíssimes publicacions pròpies de la Institució Patxot, al marge de les finançades a les altres entitats, com el IEC. Esmentem, només, a tall d’exemple, el *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, la *Quaresma de Sant Vicent Ferrer*, la *Sigil·lografia catalana* de Ferran Soldevila o el profund assaig del canonge Cardó, *La nit transparent*.

Amb el sagnant conflicte del 1936 s’atura gairebé —però no totalment— l’activitat de Patxot com a mecenes. Per això, abans d’entrar en aquest darrer capítol de la seva vida i obra farem una molt breu recapitulació del sentit de la seva acció *en pro* de la cultura.

Sembla indiscutible —i així ho subratlla Joan Fuster— que en el període estudiat només sobresortiren a Catalunya dos grans mecenes: Francesc Cambó i Rafael Patxot. L’estudiós Josep M. Roig Rosich destaca “la generositat” del segon durant la dictadura de Primo de Rivera i afegeix que Patxot, en contrast amb Cambó, “té, probablement, una catalanitat més monolítica i no hi ha en ell cap imatge política que vulgui refer o mantenir...”, i subratlla que “hi havia en ell una voluntat de no deixar estroncar cap manifestació catalana o en català, una decidida acció antidictatorial i, també, una certa càrrega sentimental força efectiva... Mai no va voler acceptar càrrecs, però sempre va estar disposat a ajudar qualsevol empresa cultural catalana... El seu mecenatge va ser ampli, diversificat, i sovint en favor de les manifestacions més populars”.

El 18 de juliol de 1936 va sorprendre el matrimoni Patxot-Rabell a la Masia Mariona de Mosqueroles (Montseny), anomenada així en record de llur filla Maria. Allò que s'esdevingué a continuació fou característic d'aquell període de la nostra història del segle XX, convuls i ple de contradiccions: tiroteigs a la masia; escorcolls per incontrolats, amb greu perill de la vida; confiscació protectora de la masia per l'Ajuntament de Sant Celoni; arrest fictici del mecenes, muntat pel conseller de la Generalitat, Ventura Gassol, que el fa passar "detingut", però, en realitat, escortat a Barcelona, on l'embarquen en un torpediner francès que el duu a Portvendres. I, d'allí, ja feren cap a Suïssa, on Rafael Patxot passà la resta de la seva vida.

La Masia Mariona fou ocupada i després cremada per la brigada Lister. El domicili, al barri barceloní de Sarrià, fou objecte del pillatge d'uns militars republicans i, posteriorment, convertida en residència d'oficials, i, finalment, acabada d'espoliar per un general franquista.

Així mateix, Patxot fou "depurat" i declarat "*individuo desafecto al Glorioso Movimiento Nacional*", pel fet de ser home "*contrario a todo lo que significa España*". També li usurparen l'Arxiu de Núvols.

Malgrat tot, incloent-hi el sentiment de sentir-se també traït per la ingratitude del seu poble, Rafael Patxot prosseguí actuant a l'exili. És clar que amb una intensitat incomparablement inferior a la desplegada els anys vint i trenta del segle XX. Recordem-ho breument.

Patxot coneixia, des de feia molts anys, el cardenal Vidal i Barraquer i va retrobar-lo a Lausana, quan ambdós vivien a l'exili per amor de la veritat i de Catalunya. Així, doncs, quan el 1943 va morir el cardenal, Rafael Patxot es féu càrrec del sepeli provisional a la cartoixa de La Valsainte (Friburg).

Des de l'exili suís Patxot completà diversos mecenatges iniciats abans del 1936, va socórrer econòmicament exiliats catalans i, sobretot, va finançar l'*Onomasticon Cataloniae*, obra colossal del filòleg sense parió, Joan Coromines. Mantingué relació amb els catalans refugiats a Amèrica, i una interessant correspondència amb Pau Casals, el doctor Trueta i el professor Pere Bohigas. I encara va dotar algunes beques d'estudis a l'estranger, d'una de les quals vaig ser beneficiari, com ja he anticipat al principi d'aquesta sessió.

Ja hem recorregut els noranta-dos anys de l'existència de Rafael Patxot, una vida i obra emmarcades per les circumstàncies —sovint tràgiques— en les quals va desenvolupar-se. Ara, per cloure'n la relació, ens referirem a les seves monumentals memòries, el *Guaitant enrera*, publicat a Ginebra el 1952 i que qualificaria de testament espiritual.

Es tracta d'un volum de 949 pàgines encapçalat per la frase "Adéu a Catalunya". Una "Catalunya tiranitzada pel consorci dels tres braços desplaçats: el militar, l'eclésiàstic, el civil..."

El *Guaitant* es divideix en dues parts. La primera conté articles publicats entre 1902 i 1935, més l'extensa relació dels seus mecenatges, ja referits. A la segona part, a més de narrar les incidències de la guerra civil i de l'exili —compresa la relació amb el cardenal Vidal i Barraquer—, conté un epistolari amb personalitats tals com Carles Cardó i Luigi Sturzo. I acaba amb un escandalós corpus fotogràfic titulat *Petit àlbum de l'Església nacional franquista*. No hem pas de creure, però, que Patxot fos agnòstic o anticlerical. Precisament, un mes abans de traspasar a Ginebra —que fou el 8 de gener de 1964— confià a la seva néta Núria: "No tinc por de la mort, perquè sempre he sigut un creient i un cristià, no un catòlic a la manera d'allà..."

Barcelona, novembre de 2005